

Julije Polideuk o dječjim igrama – grčka tvorba riječi

Nina Čengić

Odsjek za klasičnu filologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ἑρῶ δὲ καὶ ἄλλων παιδιῶν ὀνόματα ταῦτὸν ἔχουσῶν σχῆμα τῆ καταλήξει τῶν ὀνομάτων· βασιλίνδα, ὄστρακίνδα, διελκυστίνδα, μυῖνδα, χυτρίνδα, φρυγίνδα, κυνητίνδα, ἀκινήτίνδα, σχοινοφιλίνδα σκαπέρδα, ἐφεντίνδα, στρεπτίνδα, πλειστοβολίνδα, ἀποδιδρασκίνδα.

I spomenut ću i imena drugih igara koje imaju isti oblik po završetku naziva: *basilinda, ostrakinda, dielkistinda, miinda, hitrinda, friginda, kinetinda, akinetinda, shoinofilinda, skaperda, efentinda, streptinda, pleistobolinda, apodidraskinda*. (Poll. *Onom.* 9.110.1–5)

καὶ μὴν καὶ ἄλλαι παιδιαὶ αἶδε, παρεοικυῖαι τῷ σχήματι τῆς λέξεως, χαλκισμὸς ἱμαντελιγμὸς ἐφεδρισμὸς ἐποστρακισμὸς ἀσκωλιασμὸς.

I ove druge dječje igre, pomalo slične po obliku riječi, *halkismos, himanteligmos, efedrismos, epostrakismos, askoliasmos*. (Poll. *Onom.* 9.118.1–3)

Riječi koje čitamo pripadaju grčkom retoričaru i gramatičaru iz 2. stoljeća, Juliju Polideuku (Ιούλιος Πολυδεύκης), a potječu iz njegova leksikona *Imenik* (Ὀνομαστικόν). Djelo je posvećeno rimskom caru Komodu i datira se u 177. godinu. Posveta Komodu otkriva i namjenu spisa koji je caru trebao služiti kao priručnik za pravilnu upotrebu riječi i za poduku u rječitosti. Naime, radi se o deset relativno nepovezanih knjiga, u kojima Polideuk donosi popise riječi i njihove sinonime po raznovrsnim sadržajnim cjelinama (na primjer, za pojmove iz politike, kazališta, gradova, o svakodnevnim predmetima ...). Polideukovi su savjeti, namijenjeni obrazovanom sloju, dijelom proizašli iz sve veće razlike između grčkoga jezika književnih tekstova korištenih u školama i u učenim krugovima i grčkoga jezika svakodnevice. *Imenik* je jedan od nekolicine leksikona toga perioda čiji se savjeti primarno odnose na pisani jezik i u kojima se prvi puta pojavljuje preskriptivan ton. Do tada leksikografska su djela deskriptivna i odnose se na upute o tome kako čitati grčki.

Već se pred Sokratovskom filozofu Demokritu pripisivao lingvistički spis pod naslovom *Rječnik imena* (Ὀνομαστικά). Stoici, filozofska škola koja je razvila možda najsustavnije učenje o jeziku i njegovoj gramatičkoj strukturi, sastavljali su onomastička djela radi etimologija, otkrivanja pravog ili izvornoga značenja riječi.

Aleksandrijski su gramatičari dalje unaprijedili izradu raznih leksikografskih priručnika i Polideukov rječnik dio je te tradicije.

Valja istaknuti jednu specifičnost koju zamjećujemo kod Polideuka. Služeći se danas raznim jezičnim priručnicima i enciklopedijama, naviknuti smo na njihovu abecednu strukturu u kojoj su natuknice – leme – organizirane abecednim slijedom. No, abecedno ustrojeni rječnici nisu nastali prvi; oni su se razvijali tek iz prikrajka, kradom. Od starine pa do carskoga doba dominantna vrsta leksikografske strukture bila je onomastička, a leksikoni takva ustroja popisi su sinonima ili pojmova koji pripadaju određenim značenjskim krugovima. Polideukov je Ὀνομαστικόν jedini u potpunosti sačuvan rječnik takve vrste.

U devetoj knjizi spisa Polideuk piše o dječjim igrama. Tom temom otvara nam pogled na jedan dio svakodnevice antike, na život djece. Arheološki ostaci govore nam kako su neke igračke izgledale, a Polideuk nam predstavlja imena dječjih igara. Ti nam nazivi mogu poslužiti da razmotrimo rječotvorne procese kojima su nastali.

Tvorba riječi obuhvaća načine na koji određeni jezik gradi svoj leksik. Izvanjezični se svijet stalno mijenja i obogaćuje novim predmetima i idejama. O tim entitetima komuniciramo jezikom pa jezični procesi tvorbe riječi neprestano tvore nove riječi koje čine leksik toga jezika. Dva su osnovna načina na koje se tvore riječi, izvođenjem ili spajanjem. Riječi se izvođenjem tvore iz svojega korijena dodavanjem sufiksa koji su se specijalizirali za određena značenja, poput sufiksa -telj koji u hrvatskom označava imenice vršitelja radnje. Ako se riječi izvode iz imenskih osnova, nazivaju se denominativi. Ako je polazište korijen glagola, takve se izvedenice nazivaju deverbativi. U procesu spajanja nove riječi nastaju slaganjem dviju raznovrsnih riječi, glagola, pridjeva ili imenice u različitim kombinacijama. Polideukova imena dječjih igara zanimljiv su materijal za malo istraživanje tvorbe riječi u grčkome jeziku.

Opazamo da dva Polideukova citata svjedoče o dvije skupine imena. Prvom dominira formant -ίνδα, a za drugu je tipičan sufiks -μοσ. U prvoj skupini Polideukovih naziva korijen iz koje se izvodi nova riječ podjednako su imenice i glagoli: iz imenica βασιλεύς ('kralj') i ὄστρακον ('krhotina posude', 'ostrakon') izvedeni su nazivi βασιλίνδα (igra u kojoj jedan igrač daje naredbe, a drugi ih igrači ispunjavaju) i ὄστρακίνδα (igra u kojoj se pomoću ostrakona određuje koja će skupina loviti drugu). Iz glagola μύω ('žmiriti') i ἀποδιδράσκω ('pobjeći, bježati') izvedena su imena μυίνδα (igra u kojoj se žmiri, „slijepoga miša”) ili ἀποδιδρασκίνδα (igra u kojoj svi osim jednoga bježe). Mada naizgled imena igara izvedena uz pomoć formanta -ίνδα sugeriraju oblik nominativa jednine ženskoga roda, koji može stajati uz imenicu ή παιδιά u zamišljenoj formi ή βασιλίνδα παιδιά, „dječja igra basilinda”, pomna analiza otvara prostora i drugačijoj interpretaciji. Prema njoj, naime, formant -ίνδα služi za tvorbu adverbala (tipa κρύβδα, 'tajno'). Taj formant

kao dopuna modificira glagol παίζω ('igrati se'), odgovarajući na pitanje 'kako'. Naime, formant -ίνδα prenosi na novotvorenu riječ značenje dinamike procesa, a ne ističe objekt (koja igra se igra).

U nazivu igre πλειστοβολίνδα, u kojoj se igrači klade na najveći dobiveni zbroj na kockicama, formant -ίνδα označuje da nije riječ o kockanju, nego o igri u kojoj se kocka baca na poseban način (tako da se zbraja najveći dobiveni zbroj). No osim formanta -ίνδα u ovoj riječi možemo vidjeti kako izgleda grčka tvorba riječi spajanjem. Složenicu čine dvije riječi, pridjev πλείστος i glagol βάλλω (u prijevornom stupnju ο), u obliku πλειστοβόλος ('onaj koji baca najveći zbroj').

U drugoj skupini Polideukova popisa dječjih igara dominira tvorbeni sufiks -μος. Taj sufiks u grčkom tvori akcijske imenice muškoga roda koje se izvode iz glagola. Od kasnog 5. st. pr. Kr. taj je sufiks bio posebno plodan u tvorbi stručnih pojmova, napose u stručnim disciplinama koje od tog perioda počinju svoj razvoj, poput medicine, filozofije ili znanosti o jeziku.

Igra s brončanim novčićem, χαλκισμός, tvorena je od pridjeva χαλκός. Izvedeni glagol χαλκίζω znači 'igrati igru χαλκισμός'. Igra άσκωλιασμός igrala se skakanjem na jednoj nozi po nauljenim vinskih mješinama, a pobjednik je bio onaj koji je uspio skočiti najviše puta. Tvorbeni sufiks -μος ovdje je u svojem alternativnom obliku -σμος. U korijenu tvorenice nalazi se riječ άσκός, koja označava mijeh, od kože napravljenu vreću u kojoj se čuva vino, sir ili ulje. Uz pomoć formanta -(ο)λο nastala je riječ άκωλια koja označava dio svetkovine seoskih Dionizija, zvanu svetkovinom mjehova. Glagol άσκωλιάζω znači skakati na jednoj nozi, a άσκωλιασμός je, dakle, skakanje na jednoj nozi.

Rječnik Julija Polideuka i njegov popis imena grčkih naziva za dječje igre dao nam je prigodu da se ovoga puta poigramo grčkim i istražimo neke od načina na koji su se u grčkom tvorile riječi. Vidjeli smo dvije skupine naziva, tvorenih uz pomoć dvaju različitih sufiksa. Dok sufiks -ίνδα nosi značenje priložnog modifikatora glagola koji iskazuje dinamiku procesa, sufiks -μος tvori riječi koje iskazuju vršenje radnje. Tvorba riječi, kako je pokazao ovaj mali korpus naziva igara, izvodi se iz glagola, imenica ili pridjeva podjednako, a vidjeli smo kako se nova riječ tvori spajanjem. Sve to neka nas podsjeti na to koliko je bogata ostavština starogrčkoga i neka nas potakne da je uvijek iznova istražujemo.

